

СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІЧНОЇ ТА ВІКОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Психогенеза особистості: норма і девіація

Збірник наукових статей

Луцьк
Вежа-Друк
2018

(протокол № 5 від 21 лютого 2018 року)

Психогенеза особистості: норма і девіація : зб. наук. статей / гол. ред.
Я. Гошовський. – Луцьк : Вежа-Друк, 2018. – 328 с.

Рецензенти : **Ковальчук Зоряна**, доктор психологічних наук, професор Львівського державного університету внутрішніх справ
Мушкевич Мирослава, кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри практичної психології та безпеки життєдіяльності

Редакційна колегія:

Ярослав Гошовський - доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри педагогічної та вікової психології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (головний редактор);

Оксана Іванашко - кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогічної та вікової психології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (член редакційної колегії);

Дарія Гошовська - кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогічної та вікової психології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (член редакційної колегії);

Наталія Вічалковська - кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогічної та вікової психології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (член редакційної колегії).

У збірнику опубліковано результати науково-психологічних досліджень вікового і соціального розвитку особистості. Особливості життєвого шляху людини висвітлені крізь призму нормативної та девіантної психогенези.

За зміст публікації та достовірність даних відповідальність несе автор.

ЗМІСТ

Щербан Тетяна ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІОГЕНЕЗИ МОЛОДОГО ВЧИТЕЛЯ: ТЕОРЕТИКО-ЕМПІРИЧНИЙ РАКУРС	6
Гошовський Ярослав ДЕПРИВАЦІЙНО-РЕСОЦІАЛІЗАЦІЙНА ПАРАДИГМА	13
Ковальчук Зоряна СПЕЦИФІКА ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В РІЗНОТИПНИХ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ	22
Корнієнко Інокентій ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ОПАНУВАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ І ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ЛЮДИНИ : БАЗОВІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ	27
Брецько Ірина ПСИХОЛОГІЧНА СПЕЦИФІКА СІМЕЙНОЇ ДЕПРИВАЦІЇ ТА ПОМЕЖОВІ ОСОБИСТІСНІ РОЗЛАДИ	35
Візнюк Юлія ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ САМОПРИЙНЯТТЯ І СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ДЕПРИВОВАНИХ ПІДЛІТКІВ: ВІКОВИЙ І СТАТЕВИЙ ДИФЕРЕНЦІАЛ	42
Вічалковська Наталія, Іванашко Оксана ОСОБЛИВОСТІ ДІАГНОСТИКИ МИСЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ ІЗ ЗПР ЦЕРЕБРАЛЬНО-ОРГАНІЧНОГО ГЕНЕЗУ	54
Гошовська Дарія ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ОСОБАМ ЛІТНЬОГО ВІКУ	66
Дмитріюк Наталія СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ ПОСТТРАВМАТИЧНОЇ СТРЕСОВОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ	74
Дмитріюк Наталія ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ	82
Донець Іван ГАРМОНІЗАЦІЯ ПСИХІЧНОГО ГОМЕОСТАЗУ. ТРАНСПЕРСОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ	89
Іванашко Оксана ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА: КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД	98
Кордунова Наталія ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ АБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ	105
Коренєва Юлія ФРУСТРАЦІЯ І ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я СІМ'І	111
Кульчицька Анна ОСОБИСТІСНІ ЧИННИКИ УСПІШНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ ПІДГОТОВКИ КЛІНІЧНОГО ПСИХОЛОГА: ТЕОРЕТИЧНИЙ ПІДХІД ...	115
Маїло Анна ВПЛИВ САМООЦІНКИ НА РІВЕНЬ УСПІШНОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ	120
Макогончук Євгенія МЕТОДИЧНА БАЗА ДЛЯ ЕМПІРИЧНОГО ВИВЧЕННЯ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ ГАНДИКАПІЗМУ В ПЕНІТЕНЦІАРНОМУ ЗАКЛАДІ	123
Мудрак Ігор ПСИХОДІАГНОСТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДЛЯ ЕМПІРИЧНОГО ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ТРИВОЖНОСТІ ПІДЛІТКА-КОЛОНІСТА	132

Папп Вікторія ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ У ДІТЕЙ.....	143
Поліщук Ігор ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНОЇ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГА ЯК ЗАСІБ ЙОГО ПРОФЕСІЙНОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ.....	148
Савчук Оксана, Ковальчук Ганна ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	157
Фінів Ольга ГЕНЕТИЧНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ГОТОВНОСТІ Й АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ ШЕСТИЛІТНЬОГО ВІКУ ДО НАВЧАННЯ В ШКОЛІ.....	168
Шарапа Ганна ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО ВИХОВАННЯ ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ.....	176
Шмарова Наталія РОЛЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ДЕПРИВАЦІЇ ТА ФРУСТРАЦІЇ В СОЦІОГЕНЕЗІ ПОТЕНЦІЙНИХ МІГРАНТІВ.....	182
Басейко Анна, Дмитріюк Наталія ВПЛИВ СУБКУЛЬТУРИ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКІВ.....	190
Гаврилюк Наталія, Кульчицька Анна АКЦЕНТУАЦІЇ ХАРАКТЕРУ ЯК МЕЖА МІЖ НОРМОЮ І ПАТОЛОГІЄЮ.....	195
Гай Алла, Гошовський Ярослав ДІТИ З ГІПЕРАКТИВНИМ РОЗЛАДОМ І ДЕФІЦИТОМ УВАГИ.....	200
Грудняк Дарина, Гошовський Ярослав ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВПЛИВУ ДИТЯЧИХ СТРАХІВ НА РОЗВИТОК ТРИВОЖНОСТІ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ.....	204
Давидюк Карина, Коць Михайло ОСОБЛИВОСТІ ДІАГНОСТИКИ МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ВАДАМИ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ.....	209
Демчук Оксана, Гошовська Дарія ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ПОНЯТТЯ АДАПТАЦІЙНЕ ВХОДЖЕННЯ СТУДЕНТІВ У КОЛЕКТИВ.....	214
Заяць Марина, Гошовська Дарія ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ.....	222
Заяць Марина, Гошовська Дарія ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВЗАЄМИН МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ОДНОЛІТКАМИ.....	226
Зубаль Яна, Мілінчук Володимир ТРИВОЖНІСТЬ ЯК ЧИННИК ЕМОЦІЙНОЇ НЕСТІЙКОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	232
Капарчук Ольга, Гошовська Дарія ХАРАКТЕРИСТИКА ЧИННИКІВ СТАНОВЛЕННЯ МАТЕРИНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	236
Козачук Юлія, Кордунова Наталія ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТРИВОЖНОСТІ ШКОЛЯРІВ.....	242

Коновал Юлія, Гошовський Ярослав АДАПТАЦІЯ СТУДЕНТІВ – ПЕРШОКУРСНИКІВ ДО НАВЧАННЯ У ВНЗ	245
Котуза Віта, Вічалковська Наталія ФОРМУЮЧИЙ ВПЛИВ МИСТЕЦТВА НА ЦІННОСТІ ЛЮДИНИ	250
Лавренчук Ілона, Гошовський Ярослав ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТРИВОЖНОСТІ І ФРУСТРАЦІЇ У ПОТЕНЦІЙНИХ МІГРАНТІВ	253
Левчук Юлія, Гошовська Дарія ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ТРИВОЖНОСТІ ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ НЕУСПІШНОСТІ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ	257
Лис Мар'яна, Кордунова Наталія ПРОБЛЕМИ ВИНИКНЕННЯ АНТИСОЦІАЛЬНИХ ГРУП ПІДЛІТКІВ	262
Марчак Анна, Гошовська Дарія ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТРИВОЖНОСТІ ТА ФРУСТРОВАНOSTІ У ВАГІТНИХ ЖІНОК	268
Олійник Ірина, Дмитріюк Наталія ТРИВОЖНІСТЬ ЯК ПРОЯВ НЕБЛАГОПОЛУЧЧЯ У РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ	272
Пальонко Марія, Гошовська Дарія ОСОБЛИВОСТІ ШКІЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	279
Писарська Оксана, Мілінчук Володимир ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЕМОЦІЙНОСТІ ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ	282
Сасовська Ольга, Гошовська Дарія ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗВ'ЯЗКУ КРИЗИ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ З ПЕРФЕКЦІОНІЗМОМ У ДІВЧАТОК ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ	287
Спалило Роман, Бабій Микола ЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТІСНИХ РИС У ВЗАЄМИНАХ ПІДЛІТКІВ	292
Степанюк Наталія, Кордунова Наталія Я - КОНЦЕПЦІЯ ЯК СКЛАДОВА ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я СТАРШОКЛАСНИКІВ	297
Харко Оксана, Вірна Жанна ЕМОЦІЙНИЙ ПРОФІЛЬ НЕВРОТИЧНОЇ ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ	302
Цвігун Ольга, Гошовська Дарія ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ПІДЛІТКІВ З ДИСТАНТНИХ СІМЕЙ	308
Шевцова Тетяна, Гошовська Дарія ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ КОМПЛЕКСІВ ДІВЧАТКАМИ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ	312
Ятчук Тетяна, Коць Михайло ДІАГНОСТИКА ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ СФЕРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ	316
Ятчук Тетяна, Коць Михайло ВПЛИВ ТИПУ ОСОБИСТОСТІ НА ПРОФЕСІЙНИЙ ВИБІР У РАНЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ	322

такі звороти, як, наприклад: «на тебе завжди можна покластися», «ти зразок відповідальності», «ти дуже старанний» (учень вчасно виконує усі завдання та доручення), «дуже добре, що ти не обмежуєшся матеріалом підручників» (учень читає додаткову літературу) і т.п. Обраний спосіб поєднання слів, які позитивно впливають на учнів, безумовно сприяє оптимізації педагогічної взаємодії.

Слід підкреслити, що тенденцію до «студійної організації» педагогічної взаємодії у різних закладах освіти загалом можна розглядати як таку, що передбачає відмову від заорганізованого академічного простору (традиційного розташування учасників навчального процесу в аудиторії) з метою поліпшення умов для вільного спілкування суб'єктів навчального процесу. Це дозволяє усім учасникам опанувати механізми побудови людських взаємовідносин для досягнення поставленої професійної мети; підвищити комунікативну компетенцію, що посилить значущість розуміння майбутнім спеціалістом важливості та різноплановості соціокультурних проблем для того, щоб діяти належним чином у культурному і міжкультурному розмаїтті професійних та академічних ситуацій.

Список використаних джерел:

1. Выготский Л. С. Собрание сочинений в 6 т. / Л. С. Выготский – Т. 5. – Москва : Педагогика, 1984. – 368 с.
2. Ковальчук З. Генетично-психологічні засади оптимізації педагогічної взаємодії: Монографія. / З. Ковальчук. – Львів: СПОЛОМ, 2013. – 600 с.
3. Формирование личности в онтогенезе / под ред. И. В. Дубровиной. – Москва : [б. и.], 1991. – 159 с.

Корнієнко Іннокентій, кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології Мукачівського державного університету

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ОПАНУВАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ І ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ЛЮДИНИ : БАЗОВІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Упродовж життєвого шляху людини як опанувальної поведінки в життєвому просторі відбувається її багатоманітна особистісна психогенеза. Особливого значення набуває суб'єктність, яка, будучи функціонально-семантичним наповненням людського Я, наслідком постійного пізнання і

перетворення себе та світу, дає змогу усвідомити власний перманентний розвиток. Генеза особистості відбувається як діалог внутрішніх і зовнішніх мікро- й макросвітів, презентованих у спілкуванні та діяльності. У процесі життєдіяльності особистість набуває знань, умінь і навичок для оволодіння матеріальним та духовним надбанням соціуму й вибудовує унікальну суб'єктивну реальність, що відображається у свідомості як картина світу. Життєвий простір особистості реалізується в дихотомії «зовнішнє» - «внутрішнє» та екстраполюється в усі сфери психосоціального буття, детермінуючи інтелектуально-афективні, мотиваційно-аксіологічні, причинно-наслідкові, поведінково-опанувальні та інші тактики й стратегії. Будучи психологічним осердям життєвого світу, життєвий простір особистості концентрує в собі вкрай важливу екзистенційну топологію, що позначає людину як суб'єкта, спроможного до пізнання реальності дійсності та оволодіння ними. Базовим виміром життєвого простору людини є насамперед середовище як об'єкт контролю та керування, як засіб регуляції та відкритості, соціальної доступності для інших, як засіб самоекспозиції та як об'єкт ідентифікації. Ключовими структурними одиницями предметної складової життєвого простору особистості є «місце» (деякий локус цього простору), де особа здійснює «свою» діяльність, та «межа», яка відокремлює значимі для суб'єкта територію та речі від чужих, і виступає як засіб регуляції його відкритості й соціальної доступності. Феноменологію життєвого простору особистості доцільно розглядати в контексті складного синергетично-нелінійного зв'язку з базальними поняттями картини світу, яка формується завдяки набуттю людиною досвіду крізь призму суб'єктивної системи уявлень про сутнісні, об'єктивні характеристики світу. Синергетичні фактори створюють образи (патерни) нелінійності світу й водночас його гармонії, що загалом сприяє успішному розвитку, в якому і порядок, і хаос взаємопроникають та взаємотрансформуються один в одного. Генеза опанувальної поведінки людини виступає своєрідним мірилом її прагнення уникнути хаотичної біфуркації та віднайти рівноважність у просторі і часі власного буття [1; 2; 3; 4].

Концепція опанувальної поведінки в життєвому просторі особистості, передбачаючи врахування розгалуженого конгломерату базових структурно-функціональних компонентів і показників, вікових чинників та рівнів розвитку, базується на позиціях генетичної психології як методологічної парадигми нашого дослідження. Опанувальна поведінка розглядається в межах системного детермінізму й неперервного розвитку ускладнюваних структур. Постулюється тяглість процесу опанувальної поведінки особистості упродовж власного біодромального шляху. Хронотоп світоосвоєння особистості потребує гармонізаційного відлаштування й узгодження з метою вироблення навичок для розробки конструктивних стратегій опанувальної поведінки. Безперечно, упродовж власного екзистенційного самоздійснення й самореалізації опанувальна поведінка особистості формується і відбувається в детермінаційному полі навчання і виховання. Опанувальна поведінка як процес долаття нужди є визначальним чинником, який дозволяє особистості задіювати найрізноманітніші копінг-поведінкові тактики та стратегії, насамперед завдяки ампліфікації як неперервному самодетермінуванню та самопідсиленню. Феноменологія опанувальної поведінки в життєвому просторі особистості проявляється як складна динамічна взаємодія органічних та соціальних чинників, інтеріоризація потенціалів опанування упродовж усього життєвого шляху, різномірна активізація на різних вікових етапах залежно від міри актуальної необхідності. Усвідомлення людиною себе як унікального й універсального суб'єкта вільної креативної діяльності складає ключову лінію розвитку її опанувальної поведінки. Завдяки тактико-стратегіальному підходові й цілепокладанню фрагментарні та ситуативні окремі життєві процеси особистості впродовж онтогенезу вилаштовуються в єдину життєву стратегію, яка забезпечує адаптивно-самоактуалізаційні способи досягнення нею життєвої мети. Психологічні особливості опанувальної поведінки особистості трактуються в такому дискурсі: особистість, моделюючи й реалізуючи власну соціо- та психогенезу, є складною системою, що саморозвивається, тобто опанування можливе насамперед як «саморух». Складні процеси особистісного

становлення ментального досвіду як опанування, оволодіння ним відбувається через взаємодію процесів дозрівання, соціалізації, інкультурації, самоавторизації (самопокладання, самоавтентизації, самовизначення) себе в просторово-часових вимірах власного життя. Отож, опанувальну поведінку доцільно розглядати як полісистемну активацію діяльності з метою формування якісно нових конструктів самоусвідомлення щодо необхідності опанування бажаними об'єктами або психостанами.

Розроблена й апробована на репрезентативній гетерогенній вибірці програма емпіричного дослідження була спрямована на якомога детальнішу діагностику показників опанувальної поведінки особистості та сприяла констатації їхньої статевої специфіки прояву й вікової динаміки на різних етапах її життєвого циклу (підлітковому, юнацькому, ранньої, середньої та пізньої дорослості). На емпіричному рівні детально досліджено особливості репрезентації життєвого простору особистості як суб'єктивного, насамперед феноменологічного та діяльнісного аспекту тієї сфери її життєвого світу, яка є найбільш значимою, тобто найтісніше пов'язаною з цінностями, інтересами, симпатіями, і щодо якої вона здебільшого виступає як суб'єкт самотворення. Задіяння якісно-феноменологічних методів дослідження дало змогу констатувати факти усвідомлення досліджуваними з різновікових вибірок тих чи інших аспектів власного життєвого світу, що стимулюють його розвиток та поглиблення [1; 4; 5].

Отримані емпіричні результати, зокрема внаслідок інтерпретації показників текстуального контент-аналізу, засвідчили специфіку суб'єктивної репрезентації життєвого простору особистості, насамперед у компонентному диференційному розрізі. Здобуті інформаційні індикатори дали можливість виокремити основні складові життєвого простору підлітків та юнаків, зокрема типи взаємозв'язків між ними, а також виділити й описати особистісні типи життєвого простору. Констатовані відмінності засвідчують зростання почуття суб'єктності й бажання змінити свій життєвий простір, зокрема в підлітків як нагальна потреба в особистісній автономії, а в юнаків – як пошук власного «Я»

та перспектив незалежного саморозвитку й самотворення та забезпечення високої якості життя.

Встановлено, що інтерпретаційне тло копінг-поведінки досліджуваних крізь призму диспозиційного, ситуативного та інтегративного підходів проявилось дуже широко: від інстинкту подолання як реалізації стилів і стратегій опанувальної поведінки до застосування когнітивно витончених та відрефлексованих механізмів усвідомленої поведінки. Загалом, змістовно-функціональне наповнення копінг-поведінки досліджуваних містить широкий і різноманітний симбіоз стилів, тактик та стратегій, які забезпечують результативну й успішну опанувальну поведінку. Доведено, що копінг-стратегії як синтез афективних, когнітивних та поведінкових стратегій застосовується досліджуваними як для зниження або нейтралізації стресових факторів у відповідь на загрозу, так і для того, щоб подолати весь комплекс викликів власному життєвому простору. Здійснене порівняння емпіричних корелятивів генези опанувальної поведінки особистості на етапі підлітковості, юності та ранньої дорослості дало змогу встановити низку істотних відмінностей від специфіки розвитку опанувальної поведінки в періоди середньої на пізньої дорослості. Констатовано, що інтенсивність і якість використання копінг-стратегій у підлітків та юнаків досить подібна, однак саме юнацтво, а не підлітковий вік є сензитивним періодом для формування репертуару копінг-поведінки особистості. Підлітки ще не мають достатніх навичок ефективного вирішення проблем і тому частіше обирають непродуктивні стратегії копінг-поведінки та демонструють дезадаптивні моделі опанування. Водночас дорослішання як динамічний процес досягнення більшої диференціації та інтеграції сприяє якісному розвитку й реалізації опанувальної поведінки людини. Зауважимо, що зі збільшенням віку досліджуваних спостерігається зростання показників проблемно-орієнтованого копінгу та зниження показників копінгу, орієнтованого на уникнення, що свідчить про активні поведінкові й когнітивні зусилля, які сприяють мобілізації та використанню особистісних ресурсів для пошуку оптимально можливих способів ефективного вирішення

життєвих проблем.

Підсумовуючи, зазначимо, що генеза опанувальної поведінки особистості є динамічним синтезом когнітивно-емоційних та соціально-вікових змін, які упродовж долання нею життєвого шляху забезпечують оволодіння реаліями дійсності.

На підставі теоретико-емпіричного аналізу вдалося виокремити особливості трансформації опанувальної поведінки в життєвому циклі сім'ї. Оскільки найістотніші модифікації життєвого простору особистості відбуваються насамперед у контексті структурно-рольових пріоритетів сім'ї, ми здійснили розгалужене емпіричне вивчення окресленої проблематики. Констатовано, що важливим у розумінні та вирішенні феноменології сімейного опанування є «центрований на відносинах копінг», який виконує дві основні стратегії: протекція захисту та активна підтримка. Вагомим і значущим підходом для осмислення опанувальної поведінки в сім'ї виступає «емпатичний копінг», що застосовується в опануванні сімейного типу за наявності складнощів, та проявляється як демонстрована доброзичливість, симпатія, тепла інтонація, розуміння виразу обличчя, співчуття й співпереживання у щирому вираженні. Типовим у застосуванні є «діадичний копінг» як прийятна для обох членів сім'ї форма боротьби з навантаженнями, як стиль спільного подолання важких ситуацій, коли члени подружжя активно співпрацюють одне з одним та узгоджують копінг-дії. Встановлено, що якість опанувальної поведінки та загальна успішність сімейного опанування у скрутних ситуаціях пояснюється рівнем нагромадження сімейних ресурсів як спроможності сім'ї протистояти стресогенним впливам. Доведено, що в адаптаційний період для молодого подружжя найуразливішими є такі сфери спільного життєвого простору: адаптація (сексуальна, побутова, матеріальна), відсутність власного або окремого житла, формування внутрішньосімейних звичок та цінностей, відносини з родичами та друзями партнера, взаємні ревності, порушення рольових очікувань тощо. У сімей, які перебувають на стадії «порожнього гнізда» та вважаються загалом благополучними, діагностовано, що основним

завданням на цьому етапі життєвого циклу є: встановлення нового змісту і якості відносин безпосередньо між подружжям; адаптація до нового способу життя «на двох»; планування сімейного життя (побуту) без дітей, пошук нового змісту спільного життя; встановлення стосунків із сім'єю дорослої дитини, новими родичами. Зазначимо, що за статевим диференціалом жінки так само, як і чоловіки очікувано реагують на ситуації, які відзначають як важкі у своєму подружньому житті, сприймаючи при цьому емоційний стан партнера, орієнтуючись на його почуття та переживання. Загалом, нами встановлено, що відповідний рівень задоволеності шлюбними стосунками визначає можливі репертуари опанувальної поведінки на різних стадіях життєвого циклу. Отож, задоволеність шлюбом та психологічна схожість між партнерами сприяють формуванню конструктивного репертуару опанувальної поведінки в різного роду стресових ситуаціях, на які наражається подружжя на різних етапах життєвого циклу.

На основі розроблених концептуальних засад апробовано й відстежено результативність системи психологічних засобів програми фасилітації опанувальної поведінки особистості, зокрема встановлено основні стратегії означеної поведінки в різновікових вибірках. Ключові стратегії опанувальної поведінки розглядалися нами на трьох базових адаптивних рівнях: адаптивні, відносно-адаптивні, неадаптивні. Встановлено, що адаптивна копінг-поведінка є синтезом мотиваційної стратегії як спрямованості особистості на досягнення власної мети; професійно-компетентнісної стратегії як стійкості до впливу стресу, що забезпечується добре розвиненими професійними вміннями й досвідом роботи; рефлексивної стратегії як зниження рівня агресивно-імпульсивних тенденцій; комунікативно-пластичної стратегії як легкості взаємодії у середовищі соціальних контактів, висока мовленнєва активність, широкий набір програм комунікації та швидка їх зміна в процесі міжособистісної взаємодії. Розроблений, апробований і запроваджений нами соціально-психологічний тренінг, основним завданням якого є розвиток в особистості адаптивних, конструктивних стратегій опанувальної поведінки, дав

позитивні результати. Отож, результативність тренінгу, побудованого на основі таких блоків (біосоціальна природа людини, життєва позиція та психічне здоров'я, стратегії подолання стресу, емоційна стійкість, соціальні взаємовідносини, темпоральність, рефлексія і відповідальність, саморегуляція), була підтверджена емпіричними результатами. Учасники тренінгової роботи навчилися краще керувати власним розумовим та життєвим простором, ширше використовувати рефлексію, набули результативних навичок опанувального мислення, зокрема навичок самокорекції психічних станів та інтеграції особистісних особливостей. Сумарно, завдяки оптимальній координації поведінки та емоцій через поєднання західних та східних технік у членів Т-груп, культивованій саморегуляції, активному навчанню опанувальній поведінці, насамперед через фасилітацію її поведінкових навичок, відбулося формування адаптивних копінг-стратегій, а їхній життєвий простір став реалістичнішим, прозорішим, а також більш зрозумілим і визначеним. Представникам юнацького віку вдалося істотно покращити репертуар, додати адаптивні й ефективні стратегії опанувальної поведінки, навчитися успішніше долати стресові ситуації власного життєвого простору. Дорослі учасники Т-групи навчилися знижувати силу, тривалість та важкість стресового напруження завдяки виробленню більш широкого погляду на власний життєвий простір, зниження ірраціональної драматизації ситуації, здатності адекватніше оцінювати її вплив на життєвий простір. Літні учасники тренінгу зуміли суттєво збільшити рівень самосхвалення, знизити соціальну замкнутість, безпорадність та рівень самозвинувачення. Загалом, висунуті гіпотези про життєвий простір особистості як основу її життєвого світу та можливість його реалізації насамперед через опанувальну поведінку і про те, що опанувальна поведінка через долання людиною нужди є основним чинником застосування різноманітних копінг-поведінкових тактик і стратегій завдяки ампліфікації як неперервному самодетермінуванню та самопідсиленню, підтвердилися.

Список використаних джерел:

- 1 Корнієнко І.О. Психологія опанувальної поведінки особистості [Текст] : монографія / І.О. Корнієнко. – Мукачево : РВУ МДУ, 2017. – 465 с.

2. Максименко С. Д. Потреба як вихідна одиниця генези особистості / С. Д. Максименко // Медичний всесвіт. – 2004. – Т. IV. – № 1. – С. 112–118.
3. Психосинергетичні особливості сталих та кризових періодів життя людини: монографія / [М.-Л.А. Чепи, В. Ф. Маценко, Ж. М. Маценко, А. Д. Терещук та ін.]; за ред. Чепи М.-Л.А. – Київ: Педагогічна думка, 2015. – 197 с.
4. Щербан Т. Д. Психологія навчального спілкування: монографія / Т. Д. Щербан. – Київ: Міленіум, 2004. – 441с.
5. Korniyenko Inokentiy. Cieleśna reprezentacja siebie czynnikiem stawania się coping-zachowania: Corporal self-representation as the attribute of coping-behaviour, [w:] Tatiana Senko (red.), Psychologiczno-pedagogiczne wsparcie rozwoju dzieci i młodzieży. – Nowy Sącz: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Nowym Sączu, 2014. – P.181–192.

*Брецько Ірина, кандидат психологічних наук, доцент
Мукачівського державного університету*

ПСИХОЛОГІЧНА СПЕЦИФІКА СІМЕЙНОЇ ДЕПРИВАЦІЇ ТА ПОМЕЖОВІ ОСОБИСТІСНІ РОЗЛАДИ

Серед цілої низки детермінант, що найістотніше впливають на соціалізацію дитини, слід виокремити батьківську сім'ю, яка є ключовою умовою її оптимального психосоціального розвитку, виступаючи водночас в окремих девіантних випадках функціонування істотним джерелом порушень нормального онтогенезу та причиною бездоглядності, безпритульності, соціального сирітства тощо. Результати науково-психологічних досліджень (Я. Гошовський, І. Дубровіна, М. Лісіна, Г. Лялюк, С. Мещерякова, А. Прихожан, А. Рузьська, Л. Рюмшина, Н.Толстих та ін.), аналіз практики роботи дитячих навчально-виховних закладів закритого типу (дитячі будинки, школи-інтернати, пенітенціарні установи та ін.) дають підстави стверджувати, що якраз депривація, сирітство, недостатній рівень гармонійного сімейного спілкування залишають найважчий слід у психічному та соціальному бутті вихованців. Зазначається, що в позбавленій родинної любові й опіки дитини знижується загальний екзистенційний тонус, порушуються процеси самоосмислення і саморегуляції, домінує пасивність у різних видах діяльності, спостерігається імпульсивність і конформність у поведінці, погіршується емоційно-пізнавальна взаємодія, зокрема психоемоційна регуляція, що призводить до частіших порівняно з однолітками із сімей проявів